

Іветта Хасанова Ivetta Khasanova

старший науковий співробітник відділу культурних стратегій,
ініціатив та технологій, Інститут проблем сучасного
мистецтва Національної академії мистецтв України,
заслужений працівник культури

Senior Research Fellow, Department of Cultural Strategies,
Initiatives and Technologies, Modern Art Research Institute
of the National Academy of Arts of Ukraine,
Honored Worker of Culture of Ukraine,

e-mail: ivett@ukr.net | orcid.org/0000-0001-9909-7129

Сакральний код у сучасному українському образотворчому мистецтві

The Sacred Code in Contemporary Ukrainian Fine Art

Анотація. Сакральне мистецтво суттєво впливає на сучасний процес духовного розвитку людства, формуючи світоглядні позиції людини, її моральну та естетичну свідомість. Це мистецтво є не тільки вагомим інструментом для зміцнення релігійної віри, але й для становлення суспільної позиції особистості загалом, її духовних ціннісних орієнтацій та вподобань.

На основі комплексного аналізу наукових праць сучасних українських мистецтвознавців та культурологів запропоновано аналітичний огляд процесу впливу сакрального мистецтва на розвиток українського образотворчого мистецтва та його роль у сучасному духовному розвитку суспільства, як в релігійному, так і в світському аспектах. Особливу увагу приділено розгляду художньо-стилістичних відмінностей сакрального мистецтва у канонічних та неканонічних іконах. Проаналізовано особливості становлення, формування та розвитку київської і львівської мистецьких шкіл сакрального мистецтва в сучасній Україні, роль та значення традицій у цьому процесі. Визначено головні властивості розвитку сучасного українського іконопису у творчості провідних художників-іконописців. Розкрито ключові тенденції впливу сакрального мистецтва на розвиток сучасного українського іконопису.

Виявлено основні функції сакрального коду в сучасному образотворчому мистецтві, які відіграють важливу роль у формуванні національної самосвідомості та ідентичності українського народу.

Ключові слова: сакральне мистецтво, ікона, сакральний код, український іконопис, народна ікона, сучасне українське образотворче мистецтво.

Постановка проблеми. Історичний досвід українського мистецтва настільки багатогранний і різноманітний, що в сучасному інформаційному полі завдяки засобам масової комунікації все більш суттєвої ваги набуває осмислення традиційних форм мистецтва, які, зокрема, сприяють і подальшому розвитку українського іконопису. Можна зазначити, що наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть у культурно-мистецькому просторі України фактично сформувались основні тенденції і напрями сучасного іконописного мистецтва та новачі іконографії.

В українській художній культурі сакральне мистецтво є найважливішою складовою національної культурної спадщини, що насамперед пов'язано з життєвою потребою відродження народних традицій. Становлення суспільної релігійної самосвідомості дає змогу диференційовано та поглиблено дослідити процеси, які сприяють подальшому піднесенню громадської ролі сучасного українського іконописного мистецтва, що дедалі суттєвіше впливає на світські жанри сьогочасної культури.

У нашій сучасності сакральний код збагачує культурну спадщину та розширює культурний горизонт суспільства. Він впливає на мистецтво, поезію, музику та інші прояви культури, надаючи їм додаткового глибинного змісту.

Збереження і передача культурних традицій і цінностей через сакральний код допомагає соціуму залишатися зближеним зі своєю історією, практиками та духовним корінням. Це сприяє формуванню загальної самосвідомої спільноти і сприймається як невід'ємна частина культурної спадщини нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових праць із проблем образотворчого мистецтва вітчизняних та зарубіжних істориків, мистецтвознавців та культурологів, які застосовують у своїх дослідженнях теоретико-методологічні домінанти історичного і мистецтвознавчого підходу, розкриває характерні властивості образотворчого мистецтва, зокрема, сакрального живопису, та його вплив на культуру соціуму.

Дослідження українських науковців-мистецтвознавців уможливорює достатньо уважно проаналізувати головні тенденції творчості провідних митців, визначити важливі напрями історичного розвитку вітчизняного українського іконопису, що набули актуальності в сучасній професійній сфері українського іконопису.

Зростання уваги науковців до проблематики, що пов'язана з іконописним мистецтвом, надало позитивного стимулу для здійснення цікавіших дослідницьких розвідок у цій галузі.

Аналіз процесів релігійного впливу на суспільно-політичні та економічні перетворення в українському суспільстві як складову модифікацій, пов'язаних зі зростанням соціальної ролі культури і мистецтва, дає змогу дослідити, чому новітні суспільні тенденції розвитку викликають у науковців підвищений інтерес до феномену сакрального мистецтва, зокрема, мистецтва іконопису. У цій статті, використовуючи методологічний інструментарій, буде розглянуто наукові напрацювання, реалізовані науковцями і фахівцями за згадану проблематику, та буде здійснено спробу виявити аспекти, які ще недостатньо проаналізовані або не вивчені.

Слід зазначити, що звужуючи коло наукових праць вітчизняних учених, проблема українського сакрального мистецтва, зокрема українського народного іконопису, ще не отримала достатнього наукового розкриття. Часткові фрагментарні наукові дослідження в галузі іконописного мистецтва, в основному, розглянуті в аспекті історичного становлення іконопису. Наразі в сучасному мистецтві іконопису ґрунтовних наукових розвідок із проблем спадкоємності іконографічних сюжетів поки обмаль.

З огляду на проаналізовані мистецтвознавчі, релігієзнавчі, філософські та історико-культурологічні розвідки щодо релігійного мистецтва та його соціальної ролі, можна зазначити, що лише з останніх трьох десятиліть ХХ століття дослідники почали розглядати релігію та сакральне мистецтво як один із компонентів духовної культури. Головну увагу в наукових дослідженнях вчені зосередили на дієвості сакрального мистецтва для потреб релігійного культури щодо утвердження догматичної сутності сакрального мистецтва. Також певний науковий інтерес становлять праці, пов'язані з дослідженням релігійної та естетичної суспільної свідомості, їхньої ролі в побутовому житті людини, взаємодії релігійного і художнього в мистецтві (В. Шинкарук, Л. Міляєва, С. Абрамович, К. Новікова, П. Герчанівська та ін.), із визначенням «естетичної перцепції релігійного досвіду» (О. Сидорченко) та питанням психологічного впливу церковного мистецтва на людину (М. Яновський, К. Якуніна).

Поняття «сакральне» вивчали як у світовому релігієзнавстві, із намаганням обґрунтувати релігійно-моральну можливість вирішення сучасних проблем

суспільства (Р. Отто, К. Леві-Стросс, М. Еліаде), так і у вітчизняному, де розглядали взаємодію мистецтва і релігій, функціонально-комунікативні та релігійні вияви християнського символізму (Ю. Макушин, І. Остащук).

Особливе значення мали розвідки українських дослідників про ікононічність як наукове узагальнення своєрідних атрибутів сакральної культури та розроблені методики дослідження художнього образу (М. Попович). Також інтерес привертають наукові праці, в яких подано художньо-стильові принципи українських народних ікон (М. Селівачов, О. Осадча) та дослідження творчості і напрацювання митців, які в контексті осмислення сучасних основних тенденцій та напрямів вивчають українську сакральну культуру в площині сучасного українського іконопису (М. Баліцка, І. Герасимлюк). Крім того, слід зазначити праці, в яких розглянуто українське сакральне мистецтво, зокрема живопис, як феномен європейської культури у релігійному та мистецькому критеріях (К. Новікова).

Особлива увага науковців до релігійної проблематики пов'язана з актуалізацією мистецтвознавчих досліджень мистецтва сакрального живопису, вивчення сакральних аспектів культури, зокрема їхнього прояву в мистецтві з урахуванням можливостей сучасних методологічних напрацювань.

Основною **метою** статті є посилення уваги до релігійної складової в духовному житті України, що зростає з кінця 1980-х років та висуває нагальну потребу її наукового осмислення, оцінки та узагальнення. Перш за все, це стосується аналізу взаємодії релігійного культу та мистецтва, що суттєво впливає на духовний розвиток суспільства і сакрального мистецтва як його складової. Відомо, що соціально-культурну цінність сакрального мистецтва за часів радянської доби фактично повністю ігнорували та розглядали з позицій, за яких культурне і духовне значення релігії повністю заперечували та вважали суспільно шкідливими, і такими, що негативно впливають на свідомість людини. Войовничий атеїзм радянської епохи фактично не тільки ігнорував історичну спадкоємність розвитку духовної культури, а й значення релігії як соціально-впливової інституції, що покликана сприяти історичному розвитку соціуму та його духовної культури.

У сучасному світі, який пов'язаний із глобалізацією та поширенням комп'ютерних технологій, українські митці можуть реалізувати свої новаторські задуми у формі практичної візуалізації, експериментуючи з новітніми формами та засобами вираження в мистецтві. Тому метою статті є спроба проаналізувати зв'язок традиційних образотворчих технік з інноваційними, що поєднані в сучасному мистецтві, а також простежити специфіку сакрального коду в сучасному

мистецтві як онтологічно експресивної форми суспільної та індивідуальної ініціації етносу, який у просторово-часових модифікаціях став основою для дослідження напрямів його становлення та самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Сучасне українське образотворче мистецтво спрямоване на пошук новітніх засобів художнього осмислення й інтерпретації буття, зокрема і такої його складової, як сакральне народне мистецтво. Еволюція розвитку українського образотворчого мистецтва загальмувалася на певний час через реалії, в яких історично перебувала наша країна. Принаймні, тепер можна зазначити, що українське образотворче мистецтво розвивається достатньо стрімкими темпами.

Історико-культурні перетворення, що відбулися в Україні, посилили зацікавленість суспільства до раніше «табуованих» тем, відкривши нові перспективи для обговорення та дослідження питань, які довгий час були за межами публічного дискурсу. Сакральне мистецтво завжди впливало на духовний розвиток людини, її піднесення, усвідомлення самої сутності віри. З метою формування і задоволення духовних потреб людей таке мистецтво завжди мало значну роль у різних релігійних конфесіях.

Поняття «сакральне» (лат. *sacer* — святина, жертва) характеризується як священне, святе, божественне. Сакральне сприймається як втілення божественної сили, духовної істини, вселяє трепіт, поклоніння, боязнь [19] та посвячує профанне ієрофанією [18].

Художньою складовою у становленні сакрально-ідейного наповнення релігійного світосприйняття вірян є система канонізованих обрядів, звичаїв і традицій, які ще зі стародавніх віровчень дійшли до сучасних релігій світу та постають значним елементом віросповідання. Трансформуючи релігійну ідею у соціальну комунікацію, віруюча людина своїм емоційним ставленням до надприродних сил виявляє їх як спосіб зовнішнього втілення власних релігійних почуттів.

Властивості та відмінності духовно-художнього розуміння світогляду вірян розглядає у своїх роботах П. Герчанівська, яка допускає, що мистецтво здійснює бінарну роль, тому що основним у ньому є релігійне навантаження самого твору, а не його художній рівень: «... воно стає засобом збудження і посилення релігійних почуттів, але, одночасно, не втрачає своєї естетичної спрямованості. Зображуючи надприродне, воно не перестає виражати земні почуття і прагнення людей, створює земні чуттєві образи, отримані з навколишньої дійсності» [5].

Проблему психологічних механізмів на розвиток релігійності в мистецтві науковці аналізують як соціальний комунікативний інструмент у взаємовпливі суб'єктів. «Релігійність як вияв вищої приналежності всеохоплюючої любові, дозволяє відчутти еманацию трансцендентного та утвердитись у власному

ставленні до оточуючої дійсності. Внутрішні прояви релігійності та психічні процеси, що супроводжують її вплив на людину, дозволяють не лише кращій інтеграції у суспільство, а й внутрішній гармонії та саморозвитку» [15, с. 102]. Питання психологічних впливів релігійного мистецтва на людину досліджує М. Яновський, який, аналізуючи їхні класифікації в мистецтві, зробив висновок: «Психологічний вплив мистецтва є різновидом психологічного впливу. Реалізуючи закономірності і види останнього, вплив мистецтва водночас має свою специфіку. У ньому важливу роль відіграє форма, а також діалектика форми і змісту. При аналізі впливу мистецтва важливою є оцінка рівня сприйняття твору, який впливає на особистість. Ми вважаємо, що чим глибше сприйняття мистецтва, тим більше контрольованим є вплив; чим поверховіше сприйняття, тим більша вірогідність психологічно примусового впливу твору на реципієнта» [16, с. 817].

Регенерація релігії як соціокультурного явища відбулася в усвідомленні ролі релігійного мистецтва та його сакрального сегмента в житті соціуму в історико-культурному процесі становлення та формування людської духовної самосвідомості. Однак у житті людини та взагалі суспільства важливу роль на різних етапах все ж відіграє світове мистецтво, в якому наскрізно символічно простежується сакральний код. Безумовно, якщо розглядати історію світового мистецтва, то побачимо взаємовплив релігії і мистецтва. «Вибірковий ретроспективний огляд найвищих досягнень людства у архітектурі, живописі, скульптурі доводить, що історично переплетені у складні взаємодії, релігія і мистецтво породжували своєрідні і неповторні явища, в яких часом неможливо відокремити релігійне від художнього. Це пояснюється тим, що мистецтво за певних історичних умов переважно функціонувало в структурі церкви, структурі релігійної свідомості. Це відбилося у ньому, надало його образам неповторних, особливих рис. Світові релігії не можуть обійтись без художніх образів, без використання природної естетичної потреби людини», — зазначає Ю. Макушин [6, с. 143].

Загально сформульоване поняття «сакральне мистецтво» — це мистецтво символічне, пов'язане з вірою в Бога, релігійними обрядами, ритуалами, традиціями. Проте, на думку мистецтвознавця М. Селівачова: «... невиразність змісту та меж поняття “сакральне мистецтво” (що звучить, завдяки латинському кореню, дещо науково-абстраговано для православного вуха) стає за сьогоденних умов не недоліком, а перевагою. Доводиться визнати, що це розпливчасте поняття адекватно відповідає означуваній ним реалії — не зовсім священній, не зовсім церковній, не зовсім мистецькій творчості» [12, с. 74].

В образотворчому мистецтві особливе місце займає живопис. Живопис, в якому зображення

релігійних свят та подій із Святого Письма є центральними сюжетами, належить до релігійного жанру. Фрески, мозаїки, вітражі — це твори сакрального монументального живопису, якими оздоблюють архітектурний простір релігійно-культових інституцій — храмів, церков, соборів і монастирів. Наріжною в сакральному мистецтві є ікона (хоругви, ікона вишита, на склі, дереві тощо), зокрема, і народна ікона.

Так, у вітчизняному мистецтвознавстві наприкінці ХХ століття іконопис розглядають не тільки як пам'ятку образотворчого мистецтва, а і як сакральний предмет. Після проведення історичного, мистецтвознавчого, іконографічного та художньо-естетичного аналізу іконопис почали застосовувати за літургійним призначенням.

В Україні кінець ХХ століття став порою духовного відродження та переоцінки багатьох культурних цінностей, що зумовило дедалі більшу потребу людей у духовному житті, а саме трансформацію їхньої свідомості. У цьому контексті важливу роль відіграє також ікона, яка стає особливим носієм релігійного світосприйняття.

Інтерпретація української ікони набула нового духовного змісту та є виявом утвердження сучасних моральних цінностей. Одночасно вона відроджує духовну сутність народних обрядів та традицій, тобто стверджує та закладає сакральний код у сучасних художніх творах. В умовах сьогодення призначення української ікони як взірця моральної і духовної культури має особливе соціальне значення, а її суспільна роль стає все більш актуальною. Так, сучасні дослідники намагаються привертати увагу до українського сакрального живопису як до своєрідного явища європейської культури у мистецькому та релігійному вимірах [8].

Таким чином, ікона має особливе значення для соціуму, передусім, своєю традиційністю, що стає об'єктом всебічного осмислення. Чимало художників-іконописців, усвідомивши нові духовні культурні цінності, прагнуть направити власну творчість на створення ікон, в яких органічно поєднувався б духовний потенціал і художнє вираження.

Творчість митців минулого заклала художньо-естетичне підґрунтя для діяльності сучасних майстрів у царині популяризації сакрального українського мистецтва; це М. Мурашко, І. Іжакевич, В. Замирайло, П. Піскар'юв, М. Глоба, Г. Попов, С. Гайдук, М. Бойчук, П. Верещагін, С. Яремич, П. Холодний, С. Костенко, К. Пимоненко, О. Курінний, Е. Бучевський та ін.

Сучасний процес розвитку українського іконопису постає в пошуку новітньої образотворчої художньої мови, в якій поєднуються традиційні канонічні вимоги та нові естетичні моральні уявлення. Безперечно, невід'ємною складовою мови іконопису є іконописний канон, сучасна інтерпретація якого

постає в прагненнях церкви наблизити духовні образи в їхньому історичному соціальному розумінні. Як пише дослідниця К. Новікова: «Сакральне мистецтво становить невід'ємний елемент культу Церкви і покликане передусім через образну мову розкрити істини віри» [8]. Історик та мистецтвознавець М. Гембарович розглядає збереження традицій ікономалярства та його художньої мови в українському іконописі через призму композиційно-пластичних домінант живопису [17]. Осмислення ікони як особливого відображення релігійного світогляду через художній образ все більш набуває новітніх сучасних художньо-естетичних проявів.

Разом з тим становлення нових рис в іконописі має складний характер та не завжди дає позитивний результат. Часто-густо новітні інтерпретації канонічних образів достатньо дискусійні і нерідко не відповідають історичним канонічним традиціям літургії або не гармонізовані із церковним середовищем, порушують духовну та естетичну гармонію. Одночасно традиційна ікона спонукає до новітніх інтерпретацій, відповідно до історичної зміни тлумачення релігійних смислів та канонів, що породжує й нові художньо-естетичні підходи до створення сучасної ікони. Як приклад доречно згадати таких визначних митців другої половини ХХ — початку ХХІ століть, як М. Бідняк, Б. Новосільський, О. Мазурик, П. Холодний-молодший, Я. Гніздовський, М. Стороженко та ін.

Саме ікона у церковному мистецтві довершує загальнолюдські домінанти та постає як центральний елемент церковної естетики, що стверджує цивілізаційні принципи суспільної моралі. Важливо зазначити, що полікультурні особливості іконотворчості у поєднанні з канонічними правилами водночас вимагають як максимального приглушення тілесних особливостей предметів зображення, так і відтворення певної конкретної етномоделі, поєднуючи таким чином божественне і людське. Це дає змогу одночасно сприймати ікону як художній твір, як християнський символ, тобто бачити у ній образ божественної гармонії, абсолютного духу та образ природи і світу в їхній художньо-естетичній інтерпретації.

Згідно з герменевтичним підходом до стародавніх уявлень щодо управління всесвітом, святі у християнській іконографії через власні символічні та властиві особливості загалом репрезентують п'ять визначальних елементів. Ці сакральні символи є фундаментальними елементами української ікони, які демонструють розуміння ікони в рамках єдиної концептуальної системи. Завдяки цьому ікону можна сприймати і як релігійний, і як мистецький твір, що є інструментом пізнання світу через символіку, що має власну закономірність, яку можливо проаналізувати. На думку І. Осташука, «символи постають одними із основних

чинників розшифрування духовного змісту й розуміння історії у християнській релігії» [9, с. 210].

Діяльність іконописних шкіл майже припиняється у час тоталітарного режиму після революції більшовиків, хоча на початку ХХ століття в Україні відбувся процес розвинення іконописних шкіл та професійних осередків. Але після проголошення незалежності в Україні розпочалась регенерація нових іконописних шкіл і осередків. У другій половині ХХ століття, після посткомуністичного періоду, в якому матеріалістична ідеологія позначилась на окремих пам'ятках сакрального мистецтва, український іконопис поступово звільняється від цього руйнівного впливу. Митці відчують потребу повернутися до основоположних доктрин християнського мистецтва, відновлюючи його автентичну духовну сутність.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття серед відомих сучасних шкіл виокремлюються київська і львівська школи ікономалярства, де вже сучасний іконопис постійно вдосконалюється та стає різнобічним.

Процес написання ікон є тривалим і потребує особливої уваги до деталей, на відміну від традиційних світських картин. Ключовим моментом є дотримання канонічних правил у написанні образів в іконі, адже саме ці деталі визначають художню цінність ікони. Центральною подією в іконі є явлення образу Бога, який стає посередником між духовним світом і людиною, візуально втілюючи божественне через земні форми. Щоб це показати, в іконі застосовується особлива «санкірна» техніка, яка відрізняється від традиційного живопису. В іконописі образ починають розкривати з найтемніших відтінків, поступово нашаровуючи світліші тони, аж до білого. Це символізує духовне осяяння, коли світло проникає крізь темряву, поступово проявляючи божественний образ. «І у кожній конкретній іконі, і в храмі загалом ритміка світла і темряви сполучається з ритмікою кольорових сполучень. Кожна сакральна фігура, кожен святий зображується згідно з певними стандартами. Але крім стандартів, що визначають “словник” іконопису, є і гармонія кольорів і ліній, досягти якої можна лише особистим талантом» [10, с. 103].

Н. Балицька констатує: «Представники нової генерації митців та іконописців мають своє бачення щодо розвитку нової ікони. Якщо простежити суто канонічний сучасний іконопис, то попри закладення тих “правильних” ермінійних чи зразкових рис, з'являються нові естетичні вирішення складок одягу, інтер'єрних чи екстер'єрних вирішень, зображення фауни та флори, пейзажів місцевості. У релігійних зображеннях постають нові співвідношення світлотіньової гри, форми, розмірів, кольору, гри лінії та плям, фактури та площинності» [3, с. 27]. Нині молоді майстри своєрідно інтерпретують традиції українського іконопису, це, зокрема, С. Білик, І. Демчук, М. Іванюта, О. Кравченко та ін.

Філософсько-релігійний зміст ікони охоплює й соціально-етичні реалії окремих історичних періодів. Ікона — символ не лише релігійний, але й відповідь на виклики часу, втілює його цінності та ідеали, які резонують із суспільними реаліями. Проникнення в сучасну ікону різноманітних ремінісценцій нової історико-культурної реальності є абсолютно природним процесом. Ікона, залишаючись відданою канонам, відображає трансформації в суспільстві, вбираючи в себе нові ідеї та символи, суголосні умовам часу.

У сучасному українському іконописі спостерігаються два ключових напрями: канонічний та синтезуючий. Якщо проаналізувати іконописну творчість київських художників-іконописців, то бачимо поєднання суб'єктивного, художньо-естетичного досвіду та усвідомлення канонічних сталих традицій, тобто діапазону творчої свободи щодо трактування іконописних історико-художніх традицій. Особливості сучасної ікони пов'язані з прагненням до репрезентативності, а саме до написання естетично-художніх зображень.

Унаслідок пошуку стилістичних напрямів українського іконопису постала потреба введення такого поняття, як «перманентний творчий експеримент», що обумовлюється постійним пошуком творчої інтерпретації іконописного канону.

Зазначені напрями, зокрема канонічний і синтезуючий, неодмінно включають дві тенденції — копіювання та стилізацію, які в кожному випадку проявляються по-різному. У канонічному напрямі акцент робиться на точному відтворенні традицій, тоді як у синтезуючому — стилізаторська тенденція надає більше простору для інтерпретацій та творчих експериментів, інтегруючи сучасні елементи в канонічну основу. Тому основна відмінність між ними полягає у мірі модернізації та авторської інтерпретації, що характеризує, наскільки глибоко традиції трансформуються у процесі творчого осмислення. А обрання конкретної тенденції в художньо-естетичному пошуку визначають особисті риси художника-іконописця та особливості його професійного становлення. Індивідуальні переконання та досвід іконописця у формуванні його як майстра впливають на те, чи віддасть він перевагу прямому дотриманню канонів, чи більш вільній, стилізаторській інтерпретації традицій.

Проаналізувавши діяльність львівської іконописної школи, яка визначає відбудову та популяризацію українського іконопису, що формує своєрідну стилістику сакрального коду, можна сказати, що ця школа розвиває основні традиційні атрибути української ікони, щоб якомога більше наблизитись до релігійно-історичних еталонів доведеного ступеня іконопису. Художники-іконописці, відомі як репрезентанти сучасного іконопису, це Д. Мовчан, Р. Василик, Л. Яцків, У. Томкевич, Д. Гордіца, І. Крип'якевич, С. Владика, І. Шабан, К. Косьяненко та ін.

Ікону можна досліджувати як визначний жанр сакрального мистецтва, що динамічно розвивається, як і інші різновиди сучасного образотворчого мистецтва. Вона і далі еволюціонує, зберігаючи традиції, але водночас відгукується на нові художні тенденції та виклики часу, залишаючись актуальним засобом вираження духовності.

Ключові напрями сучасного іконопису та характерні риси творчих пошуків митців сприяли розумінню їхнього впливу на генерацію іконографії новопрославлених святих. Ці характерні риси показують те, як художники-іконописці інтегрують канон та інноваційні художні дефініції в написанні образів, які гармонійно відображають актуальні новітні духовні запити та виклики часу. Проте інколи нерозуміння складної системності сакрального живопису зумовлює те, що написані образи набувають плакатного характеру, втрачаючи глибину і символічну сутність, притаманну іконопису. Безумовно, в епоху, коли нововведення перевершують традиції, утворюється новітній критерій, через призму якого починається переосмислення парадигми культури. Цей критерій стає основою для переконання та акомодатії традиційних цінностей, інкорпорує сучасні трансформації та виклики, вводить новітнє спрямування інтерпретації сакральної спадщини в умовах інноваційного розвитку. Через стійкість традицій і обмежений вплив європейських культурних напрямів на український народний іконопис, традиції залишаються панівними, вони стримують швидкі зміни та адаптацію до зовнішніх новацій. Тобто еволюція самих традицій стає основним процесом, що забезпечує організацію змін і збереження спадкоємності між минулим і сучасним.

У світогляді митців народного живопису ключову роль відігравав християнський канон, який упродовж певного часу дозволяв подолати розбіжності між природою мистецтва, духовною перцепцією та відображенням божественності. Християнський канон виконував роль підґрунтя для гармонійного поєднання матеріального та духовного у творчості. Властивості естетичного світосприйняття релігійних канонів в умовах українського суспільства як конструктивно-відновного, його моральні та світоглядні аспекти демонструють компенсаторні перспективи релігійної перцепції в ціннісних системах сучасної особистості, а також сприяють гармонізації внутрішнього світу [11].

Слід зауважити прагнення народних художників-іконописців вийти на самостійний шлях, відшукати власний стиль, при цьому намагаючись не відриватися від релігійно-художніх традицій, вкладати у створення ікони свою інтерпретацію своєрідного живописного трактування образів та релігійних сюжетів. Мистецтвознавиця Л. Міляєва охарактеризувала творчість народних майстрів іконопису так: «Провінційний майстер відчував себе настільки вільним, що він

сміливо зазіхав на іконографічний канон і створював нову іконографію» [7]. У написанні ікони народні майстри використовували елементи ландшафту, побуту, реального життя, переосмислюючи світовідчуття по-своєму, що порушувало підґрунтя традиційної релігійної філософії та загальноприйняті іконографічні схеми. Розвиваючись, народна ікона органічно поглинала культурні здобутки образотворчого мистецтва, чим була зрозумілою та доступною для осмислення в суспільстві та зробила свій внесок у формування та відтворення загальнолюдських художніх цінностей. Л. Герасимчук тлумачить народні (хатні) ікони через призму «символокомплексу» та акцентує увагу на «складному історично-ментальному дискурсі» народної ікони як явища для європейської культури [4]. Народна ікона як загальноукраїнське явище вплинула на трансформацію образотворчого мистецтва. Вона стала джерелом насаги, генеруючи нові естетичні підходи та стилістичні рішення, які відобразилися у збагаченні художньої мови та символіки. Серед митців сучасної української школи іконопису, які орієнтуються на традицію народної ікони, можна зазначити: Р. Зілінко, О. Лозинського, Т. Думан, Л. Скоп, У. Креховець, О. Осадчу та ін.

Отже, сакральний код, який наскрізно символічно простежується в сучасному образотворчому мистецтві, зокрема українському іконописі, сьогодні розкриває художньо-творчий потенціал митців-іконописців та засвідчує, наскільки релігійна тематика є важливою як для життя однієї людини, так і для суспільства України загалом.

Висновки. Сучасний український іконопис на межі XX—XXI століть — це новітнє художнє явище у вітчизняному мистецтві, що має свої оригінальні ознаки. Стилiстичні пошуки, притаманні сучасним художникам-іконописцям, відбуваються в діалектичному поєднанні традиційного канонічного та сучасного художньо-синтезуючого підходу до розуміння канону. При цьому вони вводять у канонічну ікону елементи натуралізму і реалістичного трактування форми, що, зокрема, в іконах новопрославлених святих проявляється в посиленні значущості прижиттєвих портретів і фотографічних зображень подвижників при створенні іконографічних образів. Створення художніх образів новопрославлених святих дозволяє охарактеризувати основну рису сучасного іконопису як прагнення до пошуку компромісу між традиційною канонічною іконою та сучасними художньо-естетичними реаліями. Зазначена тенденція проявляється у проникненні в сучасний іконопис елементів натуралізму та реалістичного трактування. Все це породжує стилістичне різноманіття сучасного українського іконопису, наповнюючи його новим художньо-естетичним змістом.

Здійснений аналіз дає змогу говорити, що мистецтво сакрального живопису, зокрема іконопис,

відродило посилений інтерес у сучасних українських науковців-дослідників галузі мистецтвознавства та інших галузей наукового знання, таких як філософія, історія, культурологія, архітектура, що, зокрема, помітно у значному зростанні кількості дисертаційних досліджень, присвячених цьому явищу. Також важливо зазначити, що основним об'єктом досліджень все частіше стають регіональні властивості сакрального живопису, що підтверджують різноманіття творчих концепцій щодо розуміння мистецьких підходів до іконописного мистецтва. Разом з тим, важливо зазначити зростання інтересу щодо дослідження творчого доробку та художніх новацій у творчості окремих українських іконописців. Зокрема, це простежується

у науковій діяльності представників львівської школи. Одночасно за межами нашого аналізу ще залишилися чимало наукових досліджень, які потребують окремого опрацювання та узагальнення, як і подальшої систематизації наукових досліджень мистецтва іконописного живопису.

Таким чином, нині українська ікона є важливою складовою сучасної культури, що має великий художньо-естетичний, моральний і соціальний потенціал. У складних умовах воєнного часу сучасного українського суспільства, безперестанних міжнародних та міжкультурних конфліктів мистецтво ікони може стати визначним фактором духовної стабілізації і відіграти свою роль у гармонізації суспільства.

Література

1. Абрамович С. Д. Церковне мистецтво: навч. посібник. Харків; Київ: Кондор, 2005. 206 с.
2. Абрамович С. Д. Культурна самоідентифікація в сучасному суспільстві: між етноцентризмом і глобалізмом // Особистість. Час. Культура: матеріали наук.-практ. конф. (Чернівці, 28–29 листопада 2005). Чернівці, 2005. С. 143–153.
3. Балицька Н. Тенденції та перспективи розвитку української ікони в контексті сучасних релігійних процесів в Україні // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 22. С. 23–30.
4. Герасимчук Л. Народна ікона в українській цивілізації // Найдено О. Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2009. С. 510–516.
5. Герчанівська П. Е. Художня та релігійна свідомість: спільне та особливе // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ: Центр духовної культури, 2005. № 51. С. 194–204.
6. Макушин Ю. А. Релігія як джерело мистецтва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». 2011. № 161. С. 133–143.
7. Міляєва Л., Гелитович М. Українська ікона XI–XVIII століть: альбом. Київ: Духовна спадщина України, 2007. 528 с.
8. Новікова К. На перехресті світу і духу. Короткий нарис про сакральний живопис України. Київ: Темпора. 2012. 328 с.
9. Остащук І. Сакральний символізм у формуванні національно-культурної ідентичності // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук праць. Вип. 726–727. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. С. 210.
10. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.
11. Сидорченко О. В. Естетична перцепція релігійного досвіду: автореф. ... к. філос. н., спец. 09.00.08: естетика / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 20 с.
12. Селівачов М. Поняття «сакральне мистецтво»: зміст і межі // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії — 2008: Альманах: Наук.-теор. пр. та публіцистика / ІПСМ АМУ; гол. наук. ред. І. Д. Безгін; редкол.: А. В. Чебикін (голова), І. Д. Безгін, Ю. Г. Ілленко та ін. Київ: Музична Україна, 2008. Вип. 1(10). С. 67–76.
13. Шинкарук В. Людське буття: екзистенція, час, свобода // Український світ. 1995. № 1–3. С. 41.
14. Шинкарук В. Філософія і мировоззрення. Чоловік і мир людини. Київ: Наук. думка, 2003. 54 с.
15. Якуніна К. І. Соціально-психологічні аспекти релігійності // Молодий вчений. 2021. № 7 (95). С. 102. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-21>
16. Яновський М. І. Проблема психологічного впливу мистецтва на особистість // Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21. С. 810–819.
17. Gębarowicz M. Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1962. 410 s.
18. Eliade M. Sacre et le Profane. Paris: Gallimard, 1988. 192 p.
19. Klinkhammer, G. Rudolf Otto: Das Heilige. Über das Irrationale und die Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen (1917) // Gärtner, C., Pickel, G. (eds). Schlüsselwerke der Religionssoziologie. Veröffentlichungen der Sektion Religionssoziologie der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. Wiesbaden: Springer VS, 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-658-15250-5_18

References

- Abramovych, S. (2005). Kulturna samoidentyfikatsiia v suchasnomu suspilstvi: mizh etnotsentryzmom i hlobalizmom [In *Osobystist. Chas. Kultura: materialy nauk.-prakt. konf.* (Chernivtsi, 28–29 lystopada 2005) (pp. 143–153). Chernivtsi: (n. p.) [in Ukrainian].
- Abramovych, S. (2005). Tserkovne mystetstvo: navch. posibnyk [Church art: A textbook]. Kharkiv; Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Balytska, N. (2019). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku ukrainskoi ikony v konteksti suchasnykh relihiinykh protsesiv v Ukraini [Tendencies and perspectives of development of Ukrainian icon on the context of contemporary religious processes in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politolohichni studii*, 22, 23–30. [in Ukrainian].
- Eliade, M. (1988). *Sacre et le Profane* [Sacred and profane]. Paris: Gallimard [in French].
- Gębarowicz, M. (1962). *Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce* [A study on the cultural events of the late Renaissance in Poland]. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu [in Polish].
- Herasymchuk, L. (2009). Narodna ikona v ukrainskii tsyvilizatsii [Folk icon in the Ukrainian civilization]. In Naiden O. *Narodna ikona Serednoi Naddnyprianshchyny v konteksti selianskoho kulturnoho prostoru* (pp. 510–516). Kyiv: Instytut mystetstvosnavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho NANU [in Ukrainian].
- Herchanivska, P. (2005). Khudozhnia ta relihiina svidomist: spilne ta osoblyve [Artistic and religious consciousness: the common and particular]. *Multyversum. Filosofskiy almanakh*, 51, 194–204 [in Ukrainian].
- Klinkhammer, G. (2019). Rudolf Otto: Das Heilige. Über das Irrationale und die Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen (1917). In: Gärtner, C., Pickel, G. (eds) *Schlüsselwerke der Religionssoziologie. Veröffentlichungen der Sektion Religionssoziologie der Deutschen Gesellschaft für Soziologie*. Wiesbaden: Springer VS [in German].
- Makushyn, Yu. (2011). Relihiia yak dzherelo mystetstva [Religious as a source for art]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*, 161, 133–143 [in Ukrainian].
- Miliaieva L. & Helytovych M. (2007). *Ukrainska ikona XI–XVIII stolit: albom* [Ukrainian icon of the 11th–18th centuries: An album]. Kyiv: Dukhovna spadshchyna Ukrainy [in Ukrainian].
- Novikova, K. (2012). *Na perekhresti svitu i dukhu. Korotkyi narys pro sakralnyi zhyvopys Ukrainy* [At the intersection of profane and spiritual. A brief outline of sacred fine art of Ukraine]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Ostashchuk, I. (2015). Sakralnyi symbolizm u formuvanni natsionalno-kulturnoi identychnosti [Sacred symbolism in the development of national and cultural identity]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 726–727, 210 [in Ukrainian].
- Popovych, M. (1998). *Narys istorii kultury Ukrainy* [An outline of the cultural history of Ukraine]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
- Selivachov, M. (2008). Poniattia "sakralne mystetstvo": zmist i mezhi [The concept of "sacred art": Its sense and limits]. *Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvosnavchoi nauky: Mystetski obrii—2008: Almanakh*, 1 (10), 67–76 [in Ukrainian].
- Shynkaruk V. (1995). Liudske buttia: ekzystentsiia, chas, svoboda [Human life: existence, time, freedom]. *Ukrainskyi svit*, 1–3, 41. [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V. (2003). *Fylosofyia y myrovozzrenye. Chelovek y myr cheloveka* [Philosophy and worldview. A man and man's world]. Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].
- Sydoorchenko, O. (2010). *Estetychna pertsepsiia relihiinoho dosvidu* [Aesthetic perception of religious experience]. [Candidate dissertation abstract, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Luhansk, Ukraine] [in Ukrainian].
- Yakunina, K. (2021). Sotsialno-psykholohichni aspekty relihiinosti [Social and psychological aspects of religiousness]. *Molodyi vchenyi*, 7(95), 102 [in Ukrainian].
- Yanovskyi, M. (2013). Problema psykholohichnoho vplyvu mystetstva na osobystist [The problem of psychological influence of art on an individual]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 21, 810–819 [in Ukrainian].

Khasanova I.

The Sacred Code in Contemporary Ukrainian Fine Art

Abstract. Sacred art significantly influences the modern process of spiritual development of humanity, forming its worldview, as well as its moral and aesthetic consciousness. This art is not only a powerful instrument for strengthening the religious faith but also for establishing the social stance of an individual in general, its spiritual guidelines and values.

After a complex analysis of the works by contemporary Ukrainian art and cultural researchers, the paper offers an analytical view of the historical influence of sacred art on the development of Ukrainian fine art, and its role in the modern spiritual development of society, both in religious and secular aspects. The special focus is put on the artistic and stylistic differences of sacred art in its canonic and non-canonic icons. Emergence and development of Kyiv and Lviv art schools of sacred art in modern-day Ukraine were analyzed, in addition to the role of tradition in this process. The main features of development of contemporary Ukrainian icon by the leading Ukrainian icon painters were determined. The key trends of the influence of sacred art on the progress of contemporary Ukrainian icon painting were listed.

The main functions of the sacred code in contemporary fine art that play a significant part in shaping the national consciousness and identity of Ukrainians were discovered.

Keywords: sacred art, icon, sacred code, Ukrainian icon painting, folk icon, contemporary Ukrainian fine art.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2024